

Bestemming (on)bekend!

18de-eeuwse reparaties aan het dak en de toren van de Sint-Walburgiskerk

Veerle Mertens

is kunsthistorica, gespecialiseerd in middeleeuwse kunst en architectuur.

Verrotte dakramen, lekkages, houtwerk en steen in slechte staat. Het verslag uit 1790 van Derk Voortman over de staat van de toren en het dak van de Sint-Walburgiskerk aan de kerkmeesters geeft geen positief beeld van hoe de kerk er toen bij moet hebben gestaan. De bouw- en restauratiegeschiedenis van de Sint-Walburgiskerk is voor een groot deel een gesloten boek. In het afgelopen jaar heb ik een begin gemaakt met het ontsluiten van deze geschiedenis door in het Regionaal Archief Zutphen op zoek te gaan naar relevante archiefstukken die nog niet voorkomen in de literatuur.

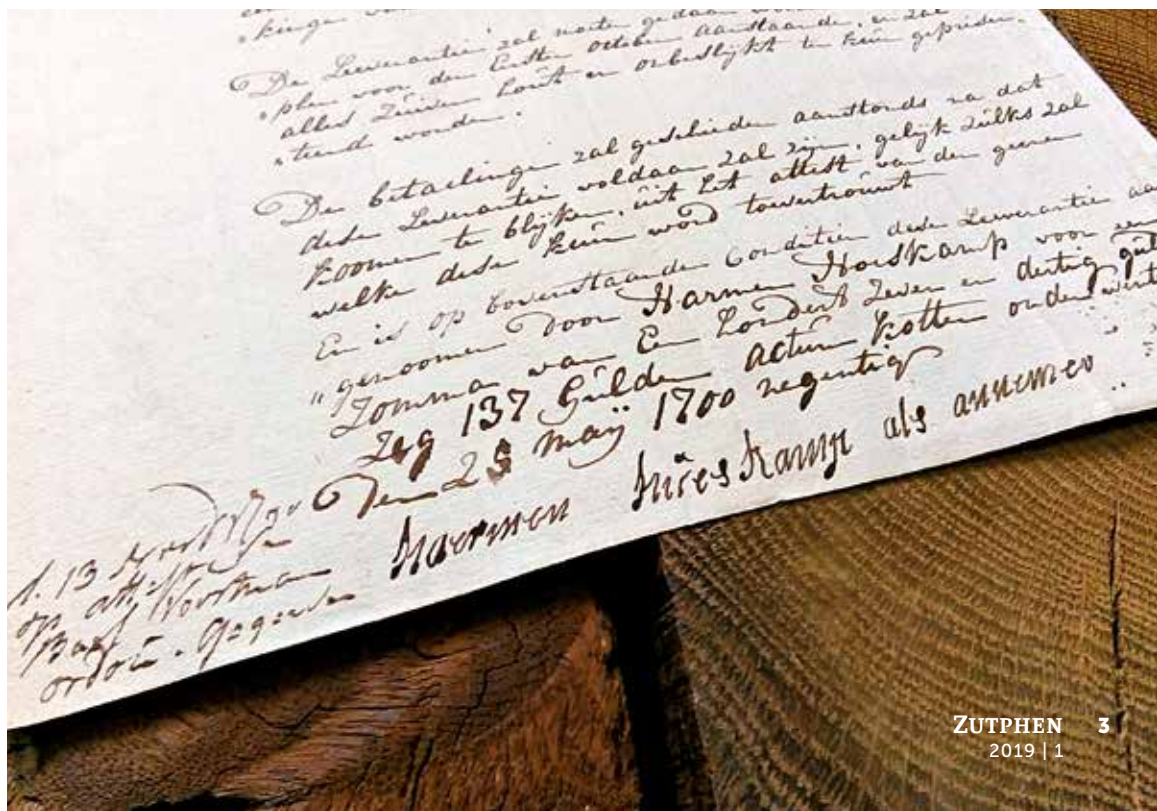

en van de belangrijkere vondsten die ik hierbij heb gedaan, zijn de hier besproken archiefstukken met betrekking tot een tot op heden vergeten restauratiecampagne aan de kerk, die rond 1790 van start is gegaan. Door het verslag van Derk Voortman nauwkeurig te bestuderen is bekend geworden wat de bestemming is van een in datzelfde jaar aanbestede partij hout.

De archiefstukken

De meeste relevante archiefstukken over de bouwgeschiedenis van de Sint-Walburgiskerk zijn te vinden in het *Archief van de Kerkvoogdij van de Hervormde Gemeente te Zutphen (1059-1979)*. In een van deze archiefstukken doet Derk Voortman op 27 april 1790 verslag aan de kerkmeesters van de Sint-Walburgiskerk over de staat

Bestek en condities waarnaar Derk Voortman eiken ribben zal leveren ten behoeve van de herstelwerkzaamheden van de Sint-Walburgiskerk.

waarin de kerktoren en de kappen van de kerk zich op dat moment bevinden.¹

Naast dit uitgebreide verslag, dat met negen andere archiefstukken over herstelwerkzaamheden aan de kerk in een archiefnummer is ondergebracht, is er uit hetzelfde jaar een begroting over een levering van eiken ribben bewaard gebleven. Van deze partij hout wordt in het inventaris van het archief gesteld dat deze bedoeld is geweest voor de herstelwerkzaamheden aan de Sint-Walburgiskerk.² Deze bewering roept echter vragen op.

Ten eerste valt niet uit de tekst op te maken dat de te leveren hoeveelheid hout bedoeld is voor de Sint-Walburgiskerk. Daarnaast lijkt Derk Voortman niet de leverancier te zijn van de partij hout, zoals wel wordt beweerd in de omschrijving van dit archiefstuk. Wat is zijn functie dan wel en wie wordt er wel aangewezen als leverancier? Wellicht dat door het bestuderen van de archiefstukken, fotomateriaal van de vooroorlogse situatie en de huidige situatie van de kappen, duidelijk zou kunnen worden of het bestelde hout ook daadwerkelijk voor de Sint-Walburgiskerk is gebruik en welke rol daarbij was weggelegd voor Derk Voortman.

Leverantie van hout

Vrij snel na het uitbrengen van het verslag aan de kerkmeesters van de Sint-Walburgiskerk op 27 april 1790, stelt Derk Voortman het bestek en conditie op van een levering hout. Deze op-

dracht besteedt hij op 25 mei van datzelfde jaar uit aan Harmen Horskamp voor de som van 137 gulden. Deze 'Bestek en conditie' is zeer gedetailleerd geformuleerd:

Bestek en Conditie waar naer Derk Voortman, voorneemens is te aanbesteeden, het leeveren van dese navolgende Eiken ribben, na de Rhijnlandse mate. Alles blijvend hout. Zonder de zaagsneede daar af te reekenen, als hier volgt.

8 ribben ieder lang 4 voet 3 duim

zwaar 9 en 9 duim

24 ribben ieder lang 3 voet en 9 duim

zwaar 6 en 7 duim

8 ribben ieder lang 10 voet

zwaar 7 en 9 duim

8 ribben ieder lang 9 voet en 9 duim

zwaar 6 en 7 duim

Alle dese voorgemelde ribben zullen moeten gezaagt worden uit allerbest wintergehouden hout, waar van het hart moet uitgesneden zijn, en zonder eenige de minste scheuren in, of eenig spint aan deselve, voorts rechtdraadig van hout moeten zijn, uitgesondert de acht ribben van tien voeten lang welke op eene platte zijde een helft duim spint aan de kant mag hebben, en niet meer, de acht ribben van 9 voet en 9 duim langte moogen meede een half duim spint hebben op de kant van eene kant zijde. Om reeden dat het bij de bewerkingen van deselve daar kooft af te vallen.

De leverantie zal moeten gedaan worden binnen Zutphen voor den eerste october aanstaande, en zal alles zuiver hout en onbeslijkt ten keur gepresenteerd worden.

De betaelingen zal geschieden aanstonds na dat dese leverantie voldaan zal zijn, gelijk zulks zal kooften te bliken, uit het attest van den genen welke dese keur wordt toevertrouwt.

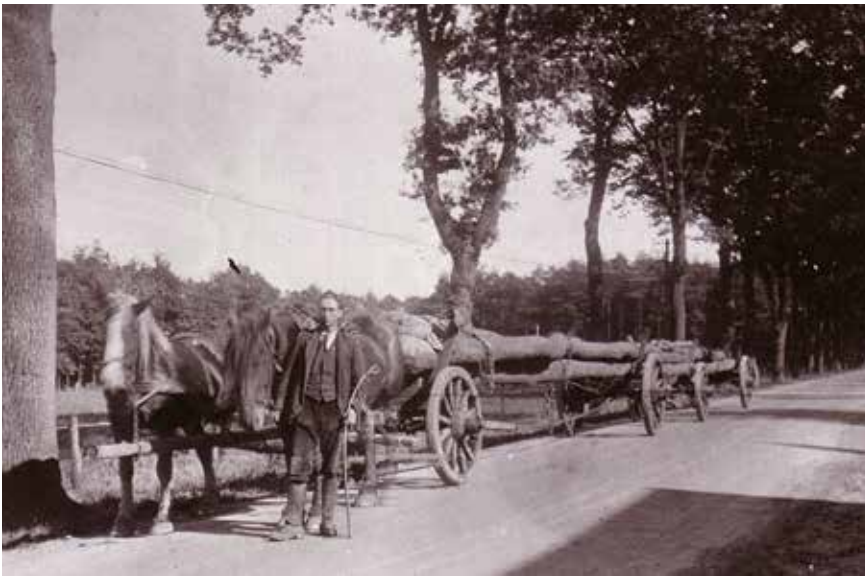
En is op bovenstaande conditien dese leverantie aangenoomen door Harmen Horskamp voor een Somma van een hondert zeven en dertig gulden zeg 137 gulden actum Kotten onder winterswijk den 25 mair 1790.

*Harmen Hireskamp als annemer
d. 13 [Nov] 1790 op attest Bart Voortman ordon.
gegeven.⁴*

Hoe gedetailleerd deze omschrijving van het hout ook is, het blijft op basis van deze tekst on-

Derk Voortman

De auteur van beide stukken, Derk Voortman, wordt in 1795 genoemd als stadstimmerman in een 'Lijst van stadsambtenaren met opgave van hun traktementen'. Gezien de omvang van de opdracht voor het beoordelen van de staat van de kerk en de functie van de opdrachtgevers (de kerkmeesters) is het aannemelijk dat hij ook in 1790 al werkzaam was als stadstimmerman van de stad Zutphen. Zijn werkzaamheden aan andere projecten wijzen hier ook op. Naast de Sint-Walburgiskerk heeft hij onderzoek gedaan naar de benodigde herstelwerkzaamheden aan de Wijnhuistoren tussen 1792 en 1794 en naar de toestand van diverse andere gebouwen tussen 1789 en 1793. Tot slot heeft hij op last van het kwartier Zutphen onderzoek verricht betreffende de verlegging van de Berkel door Munsters en Overijssels gebied in 1786.³

De eikenkap was in Winterswijk en omgeving een belangrijke bron van inkomsten. Het hout werd in eerste instantie per wagen vervoerd. Op deze foto is een transport op de Kottenseweg tussen Oeding en Winterswijk te zien.

bekend waar het hout voor bedoeld is. Wel wordt duidelijk dat Derk Voortman niet de leverancier maar de opdrachtgever of tussenpersoon is van deze bestelling. Hij stelt ene Harmen Horskamp aan voor de levering van het hout en Bart Voortman voor het controleren van de lading.⁵

Suggesties voor herstelwerkzaamheden

Wellicht dat het verslag aan de kerkmeesters meer duidelijkheid geeft over de bestemming van het bestelde hout. De eerste helft van het verslag gaat over herstelwerkzaamheden aan de toren van de Sint-Walburgiskerk. Hier moet een groot deel van het houtwerk vervangen worden. In de rest van het verslag loopt hij kap voor kap de slechte plekken van de kappen van de kerk na.

Voornamelijk het hout van de kappen over de straalkappellen en kooromgang van de kerk is in slechte staat. Bij de overige kappen brengt Derk Voortman vooral de slechte staat van de dakvensters en bijbehorende luiken aan de orde. Deze vensters zijn niet alleen in veel gevallen rot, ze zijn volgens hem ook nog onpraktisch in het gebruik. In de eerste plaats omdat de vensterdoorgangen veel te klein zijn om met enig fatsoen bouw materiaal van buiten mee naar binnen te brengen. Bovendien zijn de luiken te groot waardoor ze schade veroorzaken aan de leien van het tegenoverliggende dak. Derk Voortman beschrijft dit als volgt:

De kap welke ten Noorden van den tooren staat heb ik aan de gebinten en verder geen merkelijke defecten kunnen vinden, dog aldaar was noodzakelijk een nieuw dakvenster te maken, derwijl het geene dat er zig thans bevindt vergaan is, welke nieuw venster na mijn gedachten veel wijder moets wesen als het oude nu is, er aan de oostzijde van dese kap geset worden, om reeden dat daar bij volgende tijden van reparaties meerder ruimte is, Om daar materialen nabinnen te brengen, mitz dat de vensters in twêên open draaijen.

Ook was het seer goed dat zulks in het vervolg bij alle de nieuw te maken dakvensters in het oog gehouden word, om dat ik gevonden heb dat alle dakvensters te smal waren, om er met fatsoen wat door na binnen te brengen, en te breed bevonden om in een venster open te draaijen. Om dese reden, derwile de gooten welke tussen beide daken voor het grootste gedeelte niet breed genoeg zijn, dat die vensters welke er thans zijn om kunnen draaijen, derhalven kooft eens een onvorsigtig mensch die het wil open doen, om daar in te gaan, er niet eerst voor bij het venster heen gaat, dan stoot hij met den ondersten hoek van het venster tegen de leijen van het dak welke er tegens over staat, daar door raken de leijen los of aan stukken, en men is nog in een slegter geval wanneer zo een venster eens bij abuis los gelaten word, en als er dan eens sterken wind opkooft, dan moet een van beiden vast aan stukken het venster of de leijen.⁶

Deze tips voor het verbeteren van de toegang tot de kappen zijn maar voor een deel terug te zien in de huidige kappen. De luiken openen tegen-

Kappen van de Walburgiskerk vanuit dakruiter in zuidwestelijke richting, goed zichtbaar zijn de huidige luiken die naar boven opengeklapt kunnen worden, 21 juni 2017.

woordig naar boven, waardoor ze geen bedreiging meer vormen voor de tegenoverliggende kap. De openingen zijn daarentegen nog altijd te smal om gemakkelijk de kappen te betreden, laat staan met bouw materiaal.

In de toren moet op verschillende plekken het hout vervangen worden. Derk Voortman is echter over een specifieke reparatie zeer duidelijk dat deze urgent moet plaatsvinden. Het gaat hierbij om de balustrade van de bovenste omgang.

Voorts dienden dese Balustrade na mijn gedagten, de tweede reparatie te wesen, en het hout daar toe word ingekogt om reeden dat het ten minste twee à drie maanden na de ontfangts van het zelve onder het water moet worden gelegd en als dan daar wederom uitgenoomen en op zijn end te droogen geset worden in de lugt tot de tijd toe dat men met de bewerkingen van het zelve begint.

Hier toe worden vereijst 8 hoekstijlen ieder lang 4 voet 3 duim zwaar 9 en 9 duim 24 balusters ieder lang 3 voet en 9 duim zwaar 6 en 7 duim, 6 bovenleggers ieder lang 10 voet zwaar 7 en 9 duim, 6 onderleggers ieder lang 9 voet 9 duim zwaar 6 en 7 duim.⁷

Balustrade van de bovenste omgang

De afmetingen en hoeveelheden hout van de noodzakelijke reparatie aan de balustrade van de bovenste ommegang zijn exact dezelfde afmetingen als de partij hout die nog geen maand later wordt aanbesteed. Op foto's van voor de

Tweede Wereldoorlog is terug te zien voor welke ommegang deze partij hout bedoeld is. Het gaat om de balustrade halverwege de peperbus. Deze balustrade heeft exact de hoeveelheid hoekstijlen, balusters, bovenleggers en onderleggers als het bestelde hout kan bieden.

Hoe serieus Derk Voortman was met zijn advies tot urgentie bij het vervangen van deze balustrade blijkt wel wanneer men ziet dat de bestelling van het hout niet meer dan drie weken na het uitbrengen van het verslag aan de kerkmeesters al wordt aanbesteed.

Geschiedenis van de toren

Deze gedetailleerde informatie over de herstelwerkzaamheden aan de kappen en toren van de Sint-Walburgiskerk vult een lacune in de kennis over de bouwgeschiedenis van de kerk. Zoals uit het in 2008 verschenen boek over de toren van de kerk – en andere overzichtswerken over de kerk – blijkt, is er namelijk nog niet veel bekend over de geschiedenis van het kerkgebouw in de achttiende eeuw.⁸ Sterker nog, tussen het plaatsen van de dakruiter van het koor in 1729 en het verplaatsen van het orgel van de noordelijke zijbeuk naar het koor in 1813 zijn er helemaal geen bouw- of reparatieactiviteiten bekend.⁹ De recent ontdekte archiefstukken laten echter zien dat er in deze eeuw belangrijke herstelwerkzaamheden zijn uitgevoerd.

In dit boek wordt de vraag opgeworpen wanneer de stenen borstwering of balustrade van

Eiken konden een enorme omvang bereiken en het kappen gebeurde zonder zware machines. In 1946 trok het vellen van een historisch dikke eik in de buurtschap Woold door de gebroeders Gees-sink uit Meddo veel bekijks.

de eerste omloop vervangen is door een houten exemplaar. Uit het verslag van Derk Voortman blijkt dat ook deze balustrade eind achttiende eeuw is aangepakt, maar ook dat er in 1790 al een houten balustrade staat. Van deze balustrade zal al het verrotte hout moeten worden weggehakt, om vervolgens door nieuw hout te worden aangevuld. Een dikke laag verf moet verder afdoende zijn om 'deselve nog wel wat jaren kunnen staan'.¹⁰ Zonder deze aanpassingen zal het echter snel gedaan zijn met deze balustrade. Antwoord op de vraag wanneer deze balustrade van steen naar hout is overgegaan geeft dit archiefstuk dus niet, maar wel dat we het antwoord vóór 1790 moeten zoeken.

Conclusie

Op basis van het verslag van Derk Voortman wordt dus duidelijk dat de bestelde partij hout daadwerkelijk voor de herstelwerkzaamheden aan de Sint-Walburgiskerk bedoeld was. De combinatie van deze twee archiefstukken geeft een mooi inzicht in de bouwpraktijk aan het einde van de achttiende eeuw. Niet alleen de volgorde van urgentie waarin bepaalde reparaties moesten worden uitgevoerd (balustrades eerst zodat er geen ongelukken kunnen gebeuren?), maar ook de uitgebreide omschrijvingen waar het hout aan moet voldoen en op welke manier men het hout vervolgens voorbereide om het in een optimale staat te krijgen. De balustrade, gemaakt uit degelijk eikenhout, moest

immers tegen weer en wind bestand zijn. Naast inzicht in de bouwpraktijk uit de achttiende eeuw vullen deze archiefstukken tot slot ook weer een klein gaatje in de bouwgeschiedenis van de Sint-Walburgiskerk, die door het bestuderen van dergelijke archiefstukken meer en meer kan worden ontsloten. Z

Noten

1. Regionaal Archief Zutphen (RAZ), Archief 0062, inv.nr. 2032.
2. RAZ, Archief 0062, inv.nr. 2032; deze stukken worden ondertekend door W. Coolhaas of R. Willem; RAZ, Archief 0062, inv.nr. 2033.
3. RAZ, Archief 0001, inv.nr. 819, 1971, 1973 en 1898.
4. RAZ, Archief 0062, inv.nr. 2033.
5. Het is helaas niet mogelijk geweest om meer informatie te achterhalen over Bart Voortman. In dit archiefstuk lijkt hij degene te zijn die verantwoordelijk is voor de controle van de te leveren partij hout.
6. RAZ, Archief 0062, inv.nr. 2032.
7. RAZ, Archief 0062, inv.nr. 2032.
8. J. Krijnen, G. Oldenbeuving en C. Willems, *De Toren van de Sint Walburgiskerk. Bouw en restauratie van een klinkend Zutphens monument*, Zutphen, 2008, p. 105; voorbeeld van een dergelijk overzichtswerk: E.H. ter Kuile, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*. Deel IV: de provincie Gelderland. Tweede stuk: het kwartier van Zutphen, 's-Gravenhage 1958, pp. 213-219.
9. Krijnen, Oldenbeuving en Willems, *De Toren van de Sint Walburgiskerk*. Zutphen 2008, p. 105.
10. RAZ, Archief 0062, inv.nr. 2032.